

Meggyőzően mutatja be, hogy a protestantizmus térhódítása, megtorpanása, és a katolikus pozíciók újbóli megerősödésének korszakában nagy jelentőségű változások történtek a kulturális élet minden területén. Az iskoláztatás kiszélesedett, a korábbi évszázadokhoz képest megnőtt az írni-olvasni tudók száma, többen látogatták a külföldi egyetemeket. Ennek következtében az irodalom létformája a szóbeliségtől egyre inkább az írásbeliség felé haladt; az egykori hallgatók jó része olvasóvá fejlődött. Mivel a reformáció eszméit a széles néprétegek számára kizárólag magyarul közvetíthették: a magyar irodalom nemzeti nyelvűvé válásának is döntő szakasza ez a periódus. A könyvnyomtatás, mely nálunk igen korán – Hess András tevékenységével a 15. század utolsó harmadában – megindult; több évtizedes szünet után, a reformáció korában vett lendületet, és ebben a protestantizmusnak műhatatlan érdemei vannak.

E korszak intellektuális rétegének műveltsége éppúgy klasszikus humanista alapokra épül, mint a reneszánsz fénykorában; de ugyanazokat a fegyvereket más célok szolgálatába állítják. A szerző több alkalommal utal arra; hogyan változott meg a humanista műveltség szerepe, funkciója a reformáció és ellenreformáció korában; figyelmeztet azokra a rokon és eltérő vonásokra, amelyek a reneszánsz korszakot a reformációval összekötik, ill. amelyek ezeket a periódusokat elválasztják egymástól. Úgy vélem, még árnyaltabbá, gazdagabbá tehetné volna Bitskey István könyvének ezeket a részeit, ha behatóbban felhasználja Borzsák István idevágó kutatási eredményeit (Az antikvitás XVI. századi képe).

Bitskey István Pázmány Péter életművének kiváló kutatója. Ezért a jepszuitákról, Pázmányról, a Nagyszombati Egyetemről szóló fejezeteket bizonyára számos olvasója fokozott várakozással tanulmányozta. Feltehetőleg terjedelmi megköztöltések, vagy még inkább a kötet belső arányai magyarazzák: sommásan tömörít, csak a leglényegesebb tényekre, adatokra és összefüggésekre hivatkozik ott is, ahol saját eddigi kutatásai alapján, sokkal részletesebben kifejthetné témáját. Ez a dicséretes önmérséklet kétségkívül biztosítja a könyv karcsúságát, a szerkezet világosságát, egyensúlyát. Reméljük, hogy a nem túlságosan távoli jövőben, Pázmány Péterről szóló monográfiáját vehetjük majd kezünkbe; s mindent, amit most könyvében e témáról szólva csak érintett vagy szóba sem hozott: monográfiájában teljes részletességgel tárgyalja és elemzi.

Bitskey István munkája a tudományos ismeretterjesztés szempontjából igen jelentős Magyar História sorozat értékes darabja. Alkalmas arra, hogy világos okfejtésével, vonzó olvassmányosságával sok olvasójában ószinte érdeklődést ébresszen a régi magyar műveltség történetének kérdései iránt.

Tarnóc Márton

Husztai Péter: Aeneis. A kötetet szerkesztette, az utószót írta és a dallamokat összeállította Szabó Géza. A szöveget gondozta és a nyelvi jegyzeteket írta Gilicze Gáborné. Bp. 1978. Népművelési Propaganda Iroda. (Régi Magyar Irodalmi Ritkaságok.)

Örömmel üdvözljük ezt az új sorozatot, amelyet az Eötvös Kollégium ifjúsága indított el, s amelynek első darabja Husztai Péter XVI. századi históriás énekének hasonmás-kiadása, átírással és jegyzetekkel. A sorozat címe Vajthó László ismert, háború előtti sorozatára utal; célja, miként Vajthóé is volt, az, hogy a tanuló ifjúság érdeklődő tagjainak lehetőséget nyújtson tudományos munka végzésére. A kiadásra választott mű kiválóan alkalmas erre a pedagógiai célra. A szöveg átírása és a szómagyarázatok a nyelvészeti ismeretek elmélyítésére alkalmasak; a históriás ének négy dallamának közlése a magyar zenetörténetben való tájékozódást segíti elő; széles világirodalmi kitekintésre ad lehetőséget a históriás ének forrásainak számbavétele (a kiadvány leg gondosabban kidolgozott része); sőt még a művészettörténet egyes kérdéseibe is betekintést nyertek a szerkesztők: a kötetet egy 1502-i Vergilius-kiadás fametszeteinek kicsinyített reprodukcióival díszítették, s az illusztrációkhoz magyarázó jegyzetet is fűztek.

Husztai Péter históriás énekének három kiadása maradt fenn: Bártfa, 1582; Debrecen, 1582; Kolozsvár 1624. A szerkesztők a bártfai kiadás faksimilijét és átírását adják. Más nemigen tehettek, mert a debreceni kiadás egyetlen példánya Londonban van, s a róla készült mikrofilm rossz minőségű, reprodukálásra alkalmatlan, a kolozsvári kiadás meg túl késői, nyomdai kiállítása is gyenge. A három kiadás szövegét Szabó Géza összehasonlította; néhány jó észrevétele a históriás ének kritikai kiadásánál hasznosítható lesz. Helyesen állapította meg, hogy a bártfai és a debreceni kiadás egymástól függet-

lenül megy vissza egy elveszett forrásra, valószínűleg egy kolozsvári, az 1570-es évek folyamán megjelent kiadásra, s hogy ez a feltételezett kiadás nem az eredeti kézirat, hanem egy több helyen hibás másolat alapján készülhetett. A két kiadás eltéréseinek magyarázatával azonban nem értek egyet. A szerkesztő feltételezi, hogy a bártfai kiadás még azokon a helyeken is a kikövetkeztetett kolozsvári kiadás szövegét őrizte meg, ahol a debreceni szöveg jobbnak látszik; ezeknél a helyeknél a debreceni nyomdászkiadó, Hoffhalter, „igyekezett a szöveg hibáit kiküszöbölni... kiigazította a verssorok szótagszámát is.” Szerintem éppen fordítva áll a dolog: az őskiadás szövegét a legtöbb helyen a debreceni kiadás őrizte meg, s a bártfai kiadás romlott. Ezt azokkal a sorokkal lehet bizonyítani, amelyek többé-kevésbé pontosan Vergilius Aeneidéből való fordítások. A II. rész 1. versszakának 3. sora a három kiadásban ez:

Bá 1582: Jaj sokat búdosni akkor indulának

De 1582: Jaj sokkal búdosni akkor indulának

Ko 1624: Jaj szókkal búdosni akkor indulának

Vergilius megfelelő helye: *litora cum patriae lacrimans... relinquo.* (III, 10.) A debreceni kiadásban a *sokkal* nyilván sajtóhiba *szókkal* helyett, de ettől eltekintve ez lehet az eredeti szöveg. Ha az egyébként nem értelmetlen bártfai szöveget tekintenénk annak, akkor azt kellene feltételeznünk, hogy Hoffhalter a latin szöveggel való egybevetés alapján javította ki az őskiadás hibás szövegét. Ugyanez a helyzet a 11. versszak 2. soránál:

Bá 1582: Meg kelj keresnetek holott célt üssetök

De 1582: Meg kell keresnetek az hol élt ösötök

Ko 1624: Meg kell keresnetek az hol élt ösötök

A bártfai szöveg itt nyilvánvalóan hibás, de „kijavítása” csak a vergiliusi minta (III, 96: ... antiquam exquire matrem) ismeretében lett volna lehetséges.

Ugyanerre az eredményre jutunk a versfőszöveg vizsgálatánál is. Idézzük az I. rész 150., a II. rész 3. és 9. versszakának első sorát:

Bá 1582: Látván ezt Anchises kezeit felemelé

De 1582: Im ezt látván Anchises kezeit emelé

Ko 1624: Látván az Anchises kezeit emelé

*

Bá 1582: Ezt írja Virgilius harmadik könyvében

De 1582: Renddel írja Virgilius harmadik könyvében

Ko 1624: Ezt írja Virgilius harmadik könyvében

*

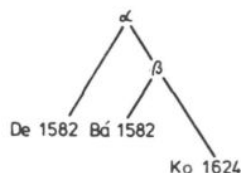
Bá 1582: Ezenközben trójaiak előhozának

De 1582: Csakhamar trójabéliek ott hozának

Ko 1624: Ezekben trójabéliek ott hozának

A versfőszövegnek (PRIMORDIAA) illetőleg PER M PRISCOS) mindhárom helyen a debreceni kiadás szövege felel meg. Itt tehát megint azt kellene feltételeznünk, hogy Hoffhalter a versfőszöveg tanulmányozása során észrevette a hibát, és úgy alakította át a szöveget, hogy a versfők hibátlanokká váljanak. Végre is elképzelhető, de sokkal egyszerűbb, ha a másik két kiadásban szövegromlást tételezünk fel.

A felsorolt példák egy részében az 1624-i kolozsvári kiadás szövege a debreceni kiadáséval, másik részében a bártfai kiadáséval egyezik. Az utóbbi esetben az egyező szöveg hibás. Van azonban arra is példa, hogy a bártfai-kolozsvári szöveg jobb, a debreceni pedig romlott. Az V. rész 13. versszakában fordul elő a szerkesztők által is magyarázott *leultepik* (= leül) szó, amely a Nyelvtörténeti Szótár adatai szerint már a XVI. század 2. felében szokatlan lehetett, s ezért a debreceni kiadásban *leültetek*-re változott. A bártfai-kolozsvári szöveg a ritkább, archaikusabb, s ezért feltétlenül hitelesebb formát őrizte meg. Valamennyi idézett változat megmagyarázható a következő stemmával:

A feltételezett kolozsvári őskiadást α-val jelöltük, de a bártfai és az 1624-i kolozsvári kiadás közös hibái (α versfőszöveg elromlása) miatt fel kell tételezni még egy elveszett kiadást, amelyben ezek a hibák keletkeztek.

Valószínű tehát, hogy Huszti Péter historiás énekének kritikai kiadásánál a debreceni kiadást kell alapszövegül választani. Ahol a másik két kiadás szövege egyezően eltér tőle, tehát ahol β szövege más, ott a választás alternatív.

Stoll Béla

Az élet szobra. Ady Endre képzőművészeti írásai. Bp. 1977. Corvina K. 120 l. (Művészet és elmélet)

A Corvina Kiadó Ady születésének centenáriuma jelentette meg *Az élet szobra* című igen szép kiállítási, vonzó külsejű könyvet, melyben Varga József szerkesztésében a költő képzőművészeti vonatkozású cikkei adta közre. A kötet alcímében (*Ady Endre képzőművészeti írásai*) szereplő tárgymegjelölés pontatlan, Ady ugyanis az itt kiadott ötvenkét cikke közül alig egy tucatsban ír kifejezetten képzőművészeti témáról. A mennyiség szűkre szabott, s a szerkesztő olykor következetlenül és eklektikusan járt el, amikor az anyagot dúsítani igyekezett; így olvashatunk a válogatásban két-három bekezdésnyi, mechanikusan kiragadott részleteket olyan írásokból, melyeknek teljességükben éppen csak érintőleges kapcsolatuk van a képzőművészettel, sőt találunk a kötetben olyan egyértelmű politikai kérdésről szóló cikket is (pl. *La Barre – Dózsa György*, 1906), melyben egy képzőművészeti alkotás, egy szobor megemlítése pusztán publicisztikai, retorikai fogás. Találkozunk az anyag gazdagításának szerencsésebb módjával is, az illusztrációkkal való kiegészítéssel: összesen kilencvennégy dokumentumfotó, illetve reprodukció (az előbbi Csorba Csilla, az utóbbi Németh Lajos válogatása) emel a könyv értékén.

Mégis, a mennyiség szűk határai ellenére nyilvánvaló, hogy Ady képzőművészeti érdeklődése mély, komolyan figyelő, bár térben is, időben is egyenetlen. A kötetben szereplő első és utolsó cikkének dátuma 1899, illetve 1918, de a java termés – mennyiségben és minőségben egyaránt – 1904 és 1906 közé esik, azokra az évekre, amikor publicisztikája a legérettebb. (Ady újságírói tevékenysége, s ezzel együtt ez a speciális tárgy is, az *Új versek* megjelenése után másodlagossá válik.) Érdeklődése azonban nemcsak időben meghatározott, lokalizált is: a francia és a magyar művészetén kívül lényegében más nem hat rá, s nem reagál az építészeti és az

iparművészeti alkotásokra sem. Érdeklődése, figyelme nem tudatos, hanem alkalm szerű, esetleges, s irányításra szorul, mely irányítást, útmutatást meg is kapott a barátok, elsősorban Bölöni révén. Párizsi tartózkodásai idején Ady rendszeres tárlatlátogató volt, de mivel érdeklődése inkább politikai, ideológiai indítékú, nem pedig esztétikai, a köztéri szobrászatról marandóbban és nagyobb érvénnyel tud szólni. Felismeri a monumentális alkotások propagandisztikus és agitatív erejét, s hangsúlyozza, hogy a köztéri szobor a társadalom értékrendjét manifestálja: „Írtuk már egyszer-kétszer, hogy a monumentumokkal magunkat mérjük. Ha hitványak a magyar monumentumok, mink magunk vagyunk kissúlyúak.” (*Szobor-nagykövetek*, 1905). Bár Ady motivációjában elsősorban a társadalmi elkötelezettség, céljában pedig sokszor az önvallomás dominál, általában mégis biztos ítéletű. A szubjektivizmus hatása alatt álló Rodinról (kinek *Gondolkodóját az élet szobrának* nevezi – innen ered a könyv címe), a civilizálatlansáért rajongó, vakmerő Gauguinról, a magyarok közül Rippl-Rónairól és Kernstokról ír a legnagyobb elragadtatással, de jól lát az ellenkező irányba is: a szenzációra éhesek divatbálványait (pl. Sorolla y Bastidát) ugyanúgy hitelesen értékeli. Mégis kiütökzik érdeklődésének, s így ítéletének is esetlegessége. Nem veszi észre, mint Németh Lajos utószava felsorolja, Matisse-t, Picassót és Csontváryt.

Ady számára a legfőbb érték a művészetben az eredetiséggel párosuló újszerűség. Az újszerűsége rendszerint csak a lázadást, a meghökkenést érti, s többször figyelmeztet arra, hogy a pusztá újszerűség előbb-utóbb akadémiámmushoz vezet. Ezért követelmény az eredetiség, mely az előbbi technikai jellegével szemben főleg szemléleti jellegű. E két, összegében forradalmi elv legmagasabb rendű megtestesülését Gauguinben látja. Ítéleteit legjobban nem okfejtéséből, érveléséből lehet lemérni, hanem indulatából és nyelvi erejéből. Ady kétségtelenül kitűnő befogadó, biztos ízlésű műértő, de mint kritikus, szélsőségesen impresszionista, cikkeiből csaknem teljesen hiányzik a tudományos szempont. Ady egyértelműen az Ignotus megfogalmazta (1908) elv: „... a művészetnek... semmi egyéb megfogható szabálya nincs, mint az, hogy egyéniséget fejezzon ki” alapján áll, számára is a mű mögött álló egyéniség a legfontosabb. Akárcsak irodalmi tárgyú írásaiban, itt sem a mű esztétikai értékét méri, hanem az alkotó személyiségét, művészetfelfogását, célját.